

Ås kyrkogård

Sydölands församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Cecilia Ring
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
Ölandsresenärer	6
ÅS KYRKOÅRD	
Kyrkomiljön	8
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	10
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	13
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOÅRDEN I DESS HELHET	17
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödssystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Liselotte Jumme och Cecilia Ring vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har sätts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydsandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinariedom, inom Linköpings stift. Ordinariedomerna inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinariedomerna. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

Ölandsresenärer

Öland tilldrog sig tidigt uppmärksamhet från antikvariska myndigheter och historiskt intresserade. De ålderdomliga medeltida kyrkorna, varav flera fanns kvar in på 1800-talet, samt den stora mängden av förhistoriska lämningar gjorde ön till ett spännande resmål. Somliga reste på uppdrag, andra av egen vilja och intresse. Resorna dokumenterades i dagböcker och anteckningar. I detta material finns rikligt med uppgifter om kyrkobyggnaderna, inventarier, fornlämningar m.m. Däremot finns få uppgifter om kyrkogårdarna. Flertalet av de tidiga ölandsresenärerna var dock duktiga tecknare och deras

bilder kan idag lämna många värdefulla uppgifter om hur den kyrkogård som omgav kyrkan såg ut. Det är först med Gunnar Håkanssons "Öländska personminnen", där flera av de äldre öländska gravvårdarna finns dokumenterade, samt Ragnhild Boströms skrifter i serien "Sveriges kyrkor, Öland" som mera omfattande skriftlig dokumentation om kyrkogårdarna förekommer. "Sveriges kyrkor, Öland" finns inte för öns samtliga kyrkor men i de fall de har utgivits finns ett kapitel om kyrkogården som berättar deras historia från 1500-talet fram till mitten av 1900-talet. I rapporterna från inventeringen av Ölands kyrkogårdar hänvisas till flera ölandsresenärer. Här följer en kort presentation av de mest betydelsefulla personerna och deras arbeten.

Jonas Haquini Rhezelius

J H Rhezelius gjorde 1634 en antikvarisk inventeringsexpedition på Öland och i östra Småland. Resan gjordes på uppdrag av Kammarkollegiet. Sverige hade börjat växa fram som en stormakt i norra Europa och en stormakt krävde naturligtvis en storslagen historia. Rhezelius anteckningar och bilder från resan förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Petrus Frigelius

Petrus Frigelius var präst och en stor del av sitt liv verksam i Madesjö socken. Under somrarna 1746-55 reste han runt på Öland och dokumenterade av eget intresse bl.a. öns kyrkor. Han var den förste som gjorde avbildningar även av kyrkornas norrsida. Teckningarna återger noggrant olika detaljer, men har fel proportioner.

Nils Isak Löfgren

N I Löfgren var som präst verksam i bl.a. Högsby 1860-81. Han var även fornforskare och mycket intresserad av Öland i en tid då många av öns medeltida kyrkor revs eller byggdes om. Hans skicklighet som tecknare gjorde också att han på många församlingars uppdrag mätte upp den gamla kyrkan och uppgjorde ritningar för en ny.

Abraham Ahlqvist

A Ahlqvist var verksam som präst i Runsten 1827-44. Han var god vän med N I Löfgren som han träffade första gången 1818. Ahlqvist utgav boken Ölands historia och beskrivning där Löfgren bidragit med texter och teckningar. Arbetet hade påbörjats av Ahlqvists far och det blev för sonen en mycket viktig uppgift att fullfölja det arbetet. A Ahlqvist ligger idag begravd på Runstens kyrkogård.

ÅS KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Ås, Ås socken, Mörbylånga kommun, Ölands Södra härad, Kalmar län, Öland.

Befolkningsstal: 1733: ca 600 inv, 1810: 394 inv, 1880: 640 inv, 1900: 519 inv, 1930: 413 inv, 1958: 277 inv, 2003. ca 80 inv

Kyrkomiljön

Ås kyrka är belägen invid östra landsvägen omkring en halv mil från Ölands södra udde och är öns sydligaste kyrka. Både kyrka och kyrkogård ligger strax innanför den breda och höga mur, Karl X: s mur, som går tvärs över ön och skiljer Ottenby kungsgårds ägor med den övriga delen av Ås socken. Miljön runt om kyrkan utgörs av betes- och alvarmark. Från tornet kan man se havet. Lite längre bort i väster ligger Ottenby kungsgård och kyrkan är också belägen på kungsgårdens marker. Öster om kyrkan på samma sida om vägen ligger hembygdsstugan i Ås, ditflyttad från Näsby.

Kyrkan

Den första kyrkan i Ås uppfördes i mitten av 1100-talet. Kyrkan var vigd åt helgonet Sankta Katarina och bar under sina två första sekel namnet Ottenby kyrka. På 1300-talet fick den sin nuvarande benämning. Kyrkan bestod då av långhus och torn i öster. År 1773 byggdes kyrkan till. Då förlängdes långhuset åt väster och vapenhuset tillkom. Byggmästare var Henrik Wermelin. Med sitt trätunnvalv erhöll Ås Ölands första salskyrka. Den är också Ölands enda bevarade östtornskyrka. Översta våningen byggdes om 1820 och försågs då med lanternin för klockorna. Ombyggnaden leddes av murmästaren Johan Petersson från Kalmar. Kyrkans yttre rappades för första gången och kyrkan försågs invändigt med ett tunnvalv av trä. År 1787 målades kyrkan invändigt. I kyrkan finns två träskulpturer från 1700-talet och i taket hänger fyra mässingskronor varav tre är från samma århundrade och en är från 1980. Den senaste renoveringen gjordes 1992. Det var då en yttre renovering.

Kyrkogårdens historik

En kyrkogård bör ha funnits i och med att den första kyrkan uppfördes på platsen. Men hur den sett ut vet vi inte. Den första uppgiften som vi träffat på vad det gäller Ås kyrkogård är år 1746 då klockstapeln omtalas. Klockstapeln var dock sannolikt äldre. Den skall ha stått öster om kyrkan. År 1792 beslutade stämman att laga den gamla klockstapeln. Stapeln sägs ha varit i funktion till år 1820. En solvisare skänktes år 1779 av kommissarie Olivelöf till kyrkan. Var den finns idag är inte känt.

I början av 1800-talet omgavs kyrkogården av en hög och skyddande kyrkogårdsmur, vilken hade en stiglucka i sydost. En teckning visar att muren också haft en välvd port ut mot söder. Kyrkogårdsmuren omlades omkring 1863, då stigluckan ersattes av grindar mellan stenstolpar. Ett materialhus byggdes i kyrkogårdens nordvästra hörn år 1807.

Avbildningar som föreställer kyrkan och kyrkogårdsmuren visar på hur det kan ha sett ut före 1820. Då finns det endast en ingång i söder avbildad vilket skulle tyda på att kyrkogården efter 1820-talet har utvidgats åt öster.

På ett par fotografier, sannolikt från 1900-talets början, visar en kyrkogård med vildvuxet högt gräs och ett fåtal låga små buskar. En del gravplatser verkar ha varit markerade med gravkullar, varav flera var beväxta med murgröna. Ett fåtal gravplatser har varit omgärdade med vackra gjutjärns- eller smidesstaket.

En uppmätning finns av kyrkogården från 1939. Kyrkogården verkar efter denna tidpunkt ha utvidgats något åt öster.

Vid Ivan Hylanders inventering 1949 fanns inga kända gravsättningar och inga gravvårdar i kyrkan, enligt dåvarande kyrkoherde P Ahlqvist. Kyrkogården omgärdades med en kyrkogårdsmur och en stiglucka. Runt om och på kyrkogården växte alm, lönn, ask och häckar av cypresser. Kyrkoherde Ahlqvist kände inte till att någon utvidgning av kyrkogården skulle ha skett. På kyrkogården fanns både enskilda och allmänna gravar, beskriver han vidare, men de var inte samlade i bysamfälligheter. Gravkullarna var avlånga och hade utslätade planer med jord eller sand. Vårdarna skulle vara låga och godkända av kyrkogårdsnämnden och de vanligaste materialen var granit eller kalksten. På gravvårdarna angavs enligt Ahlqvist, utan närmare precision, persondata.

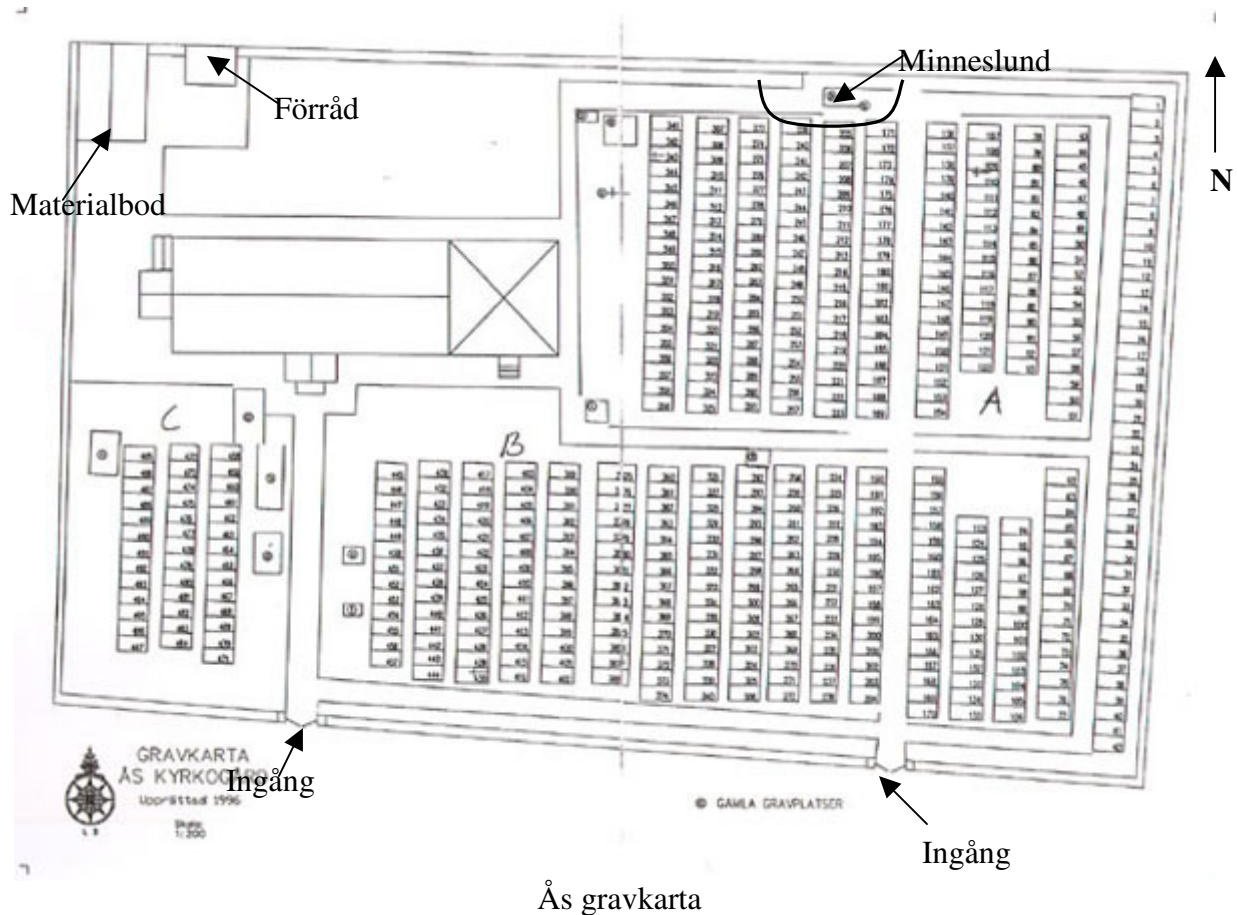
En man vid namn Nils J Nilsson fotograferade kyrkan från sydost år 1957. Gravplatserna på kyrkogården omgavs då till största delen av låga häckar. Bänkar fanns utsatta på kyrkogården. Under 1960-talet påbörjades arbetet med att ta bort gravplatsomgärdningar, jämna ut gravkullar och så in hela kyrkogården med gräs. Detta var en typ av förändringar som flera av våra kyrkogårdar genomgått från 1950-talet och fram till idag. Förändringarna gjordes för att rationalisera skötseln i en tid när maskiner utvecklades och personalen på kyrkogårdarna minskade.

Församlingen fick tillstånd, efter flera förenklingar av förslaget, år 1959 att bygga om materialboden på kyrkogården till bårhus.

Tio år senare, år 1992, gavs tillstånd till flera förändringar på kyrkogården. Den västra muren rätades upp och lades om där det behövdes. Man använde sig av befintlig sten. Ett träd vid västra muren och sju träd på den norra delen togs bort. Mot vägen planterades istället tre träd i befintliga luckor. Avskärmningar planerades med stenmur eller låga, täta, häckar runt vattenposter, soptunnor med mera. Detta genomfördes bara delvis och viss avskärmning finns.

Solvisaren i kalksten som står strax söder om kyrkan renoverades år 1994 av kyrkovaktmästaren Christer Andersson.

År 2000 fick församlingen tillstånd och låter anlägga en minneslund i den norra delen av kyrkogården. Minneslundens ritades av Brita Edman.

Ås gravkarta

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogården är rektangulär till formen och kyrkan är placerad i den nordvästra delen. Gravplatserna finns öster och söder om kyrkan. På den norra sidan finns idag inga gravplatser. Vid muren med utsikt mot Alvaret ligger minneslund. Kyrkogården är uppdelad i tre kvarter, där kvarter A ligger öster om kyrkan och kvarter B och C ligger söder och sydväst om.

Omgärdning

Kyrkogårdsmuren runt om hela kyrkogården är av kallmurad kalksten.

Kyrkogården omgärdas av en kallmurad kalkstensmur (KI Ås kyrkog 007)

Ingång i sydväst. Notera klivstättan till vänster (KI Ås kyrkog 009)

Ingångar

I söder finns det två ingångar. Den längst i öster utgörs av en smidesgrind mellan putsade portstolpar av kalksten. Ingången i sydväst utgörs av två svartmålade smidesgrindar mellan putsade portstolpar. Grindarna är inte av exakt samma typ i de bägge ingångarna. Intill den sydvästra grinden är en klivstätta i form av en kalkstenstrappa över muren. På den norra långsidan finns en enkel modern järngrind vilken leder ut till komposten.

Vegetation

Trädkrans: Runt om kyrkogården är det planterat alm och lönn

Övrigt: Utmed delar av den av den gång som går i nord-sydlig riktning mellan kvarter B och C är det lind planterade.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

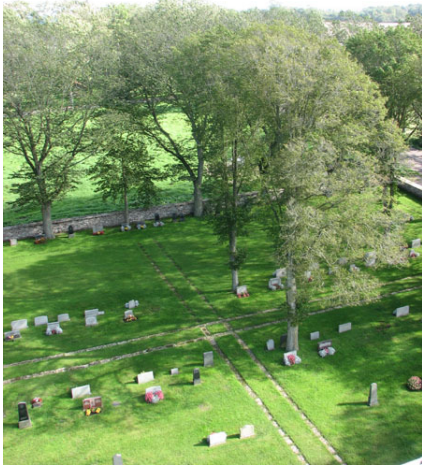
Gångsystem

Alla gånger markeras endast av kalkstensplattor och löper i nord-sydlig och öst-västlig riktning på den södra och östra delen av kyrkogården.

Gravvårdstyper

I Ås kyrka finns en medeltida gravhäll och utanför vapenhuset finns en trampflisa i form av gravhäll från 1672. På kyrkogården finns varierande gravvårdstyper från första hälften av 1800-talet och med en jämn fördelning från 1900-talet och framåt. Under 1800-talet försvann de liggande vårdarna till förmån för de stående. I slutet av 1800-talet blev de höga svarta gravvårdarna moderna tillsammans med mindre vårdar i samma material och utförande. Vid den här tiden fanns fler konstruktionsformer som inspirerade till vårdarnas utformning. En av dessa var nationalromantiken. Karaktäristiskt för gravvårdar som är nationalromantiskt inspirerade är oslipade ytor och asymmetriska krön. Tanken är att gravvården ska efterlikna förhistoriska gravmonument och runstenar. En annan viktig influens som blir allt vanligare under början av 1900-talet är antiken. Denna konststil kallas klassicismen. Typiska drag hos gravvårdar är symmetriska krön, slipade ytor och dekorelement som urnor, draperingar och kransar och gurlanger av löv. När det gäller dekoren på gravvårdarna var också den kristna symboliken naturligtvis också viktig. Vanliga kristna dekorelement var t.ex. kors, facklor, oljelampan och duvan. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 förefaller det ha varit vanligt att man införskaffade en stor familjevård. Varje grav inom familjegravplatsen markerades med en gravkulle överväxt med murgröna. På äldre fotografier kan man se flera gravkullar över hela kyrkogården. Den klassicistiska stilen blev alltmer dominerande. Viktiga drag hos gravvårdar från 1930-50-talen är den symmetriska uppbyggnaden med parställda pelare samt de raka eller flackt trekantiga krönen. På de flesta kyrkogårdar infördes regler för hur höga gravvårdarna fick vara. Från slutet av 1950-talet och framåt blev gravvårdarna enklare och mer enhetligt utformade. Vårdarna är rektangulära med ett enkelt kors eller blomsterslinga som dekor. På 1970-talet började man att dekorera gravvårdarna med talldungar och uppgående solar. Under 1990-talet kan man se en uppluckring av bestämmelserna kring gravvårdarnas utformning. Idag är formerna mer varierande och ofta mjukare. Under 1900-talets första hälft var det vanligt att man omgärdade gravplatserna och belade dem med grus. På Ås kyrkogård har funnits omgärdningar i form av häckar, stenramar och gjutjärnsstaket. Idag finns endast enstaka rester kvar av detta. Under 1900-talets första hälft var det också vanligt att ange den dödes yrkestitel på gravvården. På Ås kyrkogård finns titlar på ungefär hälften av gravvårdarna. Titlarna försvann i det närmste i mitten av århundradet. Under senare år har en ny form dykt upp. Gravvården får en dekor som knyter an till den dödes intresse eller yrke. På landsortskyrkogårdar har det under hela 1900-talet varit vanligt att ange från

vilken by eller gård den döde kommer. På Ås kyrkogård finns det angivet på flertalet av vårdarna.

Gångarna på södra sidan syns tydligt från kyrktornet (KI Ås kyrkog 015)

Minneslund, i den norra delen av kyrkogården, invigdes 2005 (KI Ås kyrkog 031)

Minneslund

Minneslund finns mitt på den norra långsidan av kyrkogården och invigdes 2001. Den utgörs av en halvcirkelrund plattläggning av kalksten med plantering. I planteringen står ett gjutjärns kors från 1860 med en ängel och till höger om korset finns en mindre träskylt med texten minneslund. En blå glaskula finns placerad på muren bakom minneslund. Buskar växer på båda sidor och avgränsar lunden åt öster och väster.

Byggnader

I kyrkogårdens nordvästra hörn finns två byggnader. Den ena är det före detta materialhuset uppfört år 1807. År 1959 gjordes det om till bårhus. Det används numera inte som bårhus utan nu finns en toalett för allmänheten inredda i byggnaden. Huset är uppfört i sten och har en putsad, vitmålad fasad och tegeltak. Den mindre byggnaden till höger om materialhuset är ett förråd, med okänt byggår. Det har en vitputsad fasad och ett pulpetställt plåttak. Tidigare fanns det en toalett i byggnaden. Båda byggnaderna har rödbruna dörrar av trä.

Materialhus uppfört på 1800-talet (KI Ås kyrkog 077)

Redskapsskjul av okänt datum (KI Ås kyrkog 078)

Övrigt

I vapenhuset finns en medeltida gravhäll, prydd med ett stavkors, inlagd i golvet. Stenen är sannolikt från 1200-talet. Utanför vapenhuset finns en trampflisa i form av gravhäll från 1672.

Troligen har man här som på så många andra ställen återfört gamla gravvårdar till gården de kom ifrån samt sålt vårdar som ingen har velat ha kvar. En inventering i socknen skulle förmodligen ge uppgifter om flera äldre vårdar. En äldre vård finns tillexempel som trappsten vid vårdshuset Rosenkind vid södra udden.

Ett solur står på den södra sidan. När det är tillverkat är inte känt (KI Ås kyrkog 071)

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning Kvarter A-C

Allmän karaktär

Då Ås kyrka ligger i den västra delen av kyrkogården så finns gravplatserna öster, kvarter A, och söder, kvarter B och C, om kyrkan. Sammanlagt så är det planerat för 497 gravplatser. Området avgränsas i alla väderstreck av kyrkogårdsmuren utom delvis i väster där kyrkan utgör gräns. Gravvårdarna är placerade i rader och vända mot öster eller väster. Flera lediga gravplatser finns i samtliga tre kvarter. Kyrkogården är öppen och överskådlig med en blandning av ålderdomligt och modernt. Mitt på den norra långsidan finns kyrkogårdens nyaste tillägg, minneslundan som invigdes år 2001. Hela området är insått med gräs.

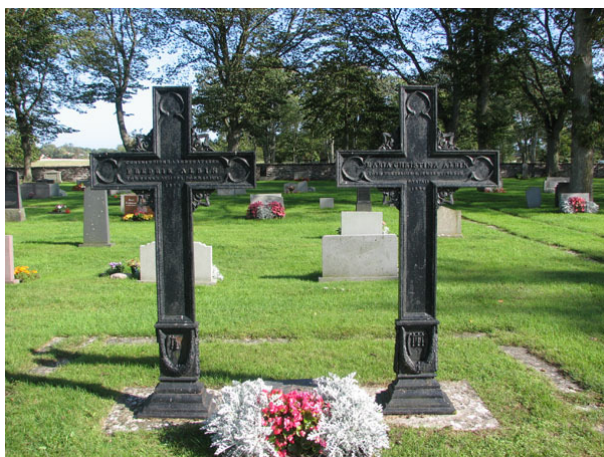

Översikt över kvarter A från nordväst (KI Ås kyrkog 012)

Översikt över kvarter B och C från sydost (KI Ås kyrkog 051)

Gravvårdstyper

Två av kyrkogårdens sex gjutjärnskors. Den högra kyrkogårdens äldsta vård rest över Maria Christina Albid år 1840 (KI Ås kyrkog 027)

Vackra genombrutna gjutjärnskors från 1800-talet (KI Ås kyrkog 019)

Gravvårdarna på Ås kyrkogård domineras av låga rektangulära gravvårdar. Enstaka äldre gravvårdar finns framförallt precis öster om kyrkan. Den äldsta vården är från år 1840 och är ett gjutjärnskors. Det finns ytterligare 12 stycken vårdar på kyrkogården från 1800-talet. I övrigt är det en jämn spridning från alla 1900-talets årtionden med en liten övervikt för 1920-talet samt 1960-talet och framåt. Grå och svart granit är de dominerande materialen men även röd granit och kalksten förekommer. Förutom det redan nämnda gjutjärnskorset finns det ytterligare fem gjutjärnsvårdar alla korsformade. Övervägande delen vårdar är stående vårdar men det finns också ett fåtal liggande. En gravplats söder om kyrkan, i kvarter B, har kvar sin omgärdning i form av en buxbomshäck. I den sydöstra delen av kyrkogården finns det så kallade Åseniuskorset. Det består av kalkstensplattor, vårdar med inskriptioner, som är utlagt som ett liksidigt kors i gräsmattan.

Låga vårdar i den östra delen av kv A (KI Ås kyrkog 036)

En klassicistisk vård från 1949 öster om kyrkan (KI Ås kyrkog 039)

En blankpolerad svart granitvård från 1922 (KI Ås kyrkog 030)

Ett fåtal vårdar har yrkestitlarna utskrivna som på den här som är rest över fyrmästaren Olin och hans familj (KI Ås kyrkog 049)

På ett mindre antal vårdar förekommer den avlidnes yrkestitel, främst i kvarter A. Många titlar på Ås kyrkogård har med havet och näringarna runt havet att göra. Vanligast är titeln lantbrukare men fyrmästare förekommer på fyra av vårdarna. Övriga titlar som finns är; åldermannen, kontraktsprosten, veterinärläkaren, comenissions lantmätaren, sjökaptenen, lantbrukare, sjömannen, smedmästaren, trädgårdsmästaren, fiskaren, spårvägsförmanen, skraddarmästaren, hemmansägaren och Konungens trotjenare. På flertalet vårdar anges från vilken by eller gård den döde kommer.

Naturstenar har blivit vanligare som gravvårdar (KI Ås kyrkog 054)

Nya symboler på de moderna vårdarna (KI Ås kyrkog 053)

Övrigt

Det finns två hällar av kalksten öster om kyrkan vilka båda två är så överlavade att det inte går att läsa inskriptionen. Dessa är sannolikt de äldsta vårdarna på kyrkogården. Möjligen är den ena vården över fodermarsken P Lönns familj.

Åsenius korset. Kalkstensplattor formade som ett liksidigt kors liggandes i gräsmattan (KI Ås kyrkog 059)

Den enda omgärdade gravplatsen som finns kvar på kyrkogården, kv B (KI Ås kyrkog 065)

Kulturhistorisk bedömning

På kyrkogården finns en blandning av gravvårdar från mitten av 1800-talet och framåt. Flera av dessa har ett stilhistoriskt och/eller hantverksmässigt värde. Hos enskilda gravvårdar finns också lokal- och personhistoriska värden att värna dels genom de titlar som finns angivna, dels genom den kunskap som finns om en del av de gravsatta. Gravvårdar från mitten av 1800-talet och äldre ska tillsammans med gravvårdarna av gjutjärn föras in på församlingens inventarieförteckning. Den enda kvarvarande gravplatsen med omgärdning i form av buxbomshäck samt de rester av stenramar som finns skall bevaras som en länk till kyrkogårdens historia.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

Ås kyrka och kyrkogård ligger vackert intill vägen mellan västra och östra kusten på södra Öland. Ifrån kyrktornet kan man se havet. Runt om kyrkan breder betes och alvarmark ut sig.

På Ås kyrkogård har sockenborna begravts sedan medeltiden men mycket få spår är bevarade från den första tiden. Dagens kyrkogård speglar mest bruket av 1900-talet. En vandring över kyrkogården berättar om olika synsätt när det gäller begravningstraditioner, synen på döden och på sorgarbete i stort. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och ibland om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och eller lokalhistoria i form av personnamn, ort-/by-/gårdnamn och titlar. På Ås kyrkogård är lantbrukare den vanligaste titeln. Men flera titlar vittnar också om närheten till havet och arbetsuppgifterna som följer. Titlar som finns är bland annat åldermannen, kontraktsprosten, veterinärläkaren, comenissions lantmätaren, sjökaptenen, lantbrukare, sjömannen, smedmästaren, trädgårdsmästaren, fiskaren, spårvägsförmannen, skraddarmästaren, hemmansägaren och Konungens trotjenare. Gård- eller bynamn finns angivet på majoriteten av vårdar. Som i så många andra landsortssocknar har det här varit viktigt att tala om vilken del av socknen man kallat sitt hem.

Ås kyrkogård har så länge som det går att följa den tillbaka i historien haft samma omfattning som dagens kyrkogård och några kända utvidgningar har aldrig gjorts. Att inte kyrkogården utvidgas har lett till att hela området brukats kontinuerligt. Gravvårdarna visar på en blandning av stilar från 1800-talets mitt och fram till idag. De grusgravsområden som fanns åtminstone under sent 1800-tal och 1900-talets första decennier såddes igen med början på 1960-talet. Då togs också omgärdningar i form av stenramar, häckar och staket bort, liksom det tidigare så vanliga murgrönskullarna. Den kvarvarande grusgraven med buxbomsomgärdning skall sparas som en länk till en tidigare begravningstradition.

Antalet gravvårdar från 1800-talet är relativt stort. Samtliga vårdar från 1800-talets mitt och äldre ska föras in på församlingens inventarieförteckning och vårdas såsom kyrkliga inventarier. Detta gäller även vårdar av gjutjärn.

I kyrkogårdsmiljön finns flera ålderdomliga anläggningar som kyrkogårdsmuren, klivstättan, smidesgrindarna och den gamla materialboden.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar byts ut och att gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika kyrkogårdsdelarnas karaktär och gravvårdar från alla olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Ås kyrka och kyrkogård utgör centrum i en medeltida kyrkomiljö. Här har socknens religiösa centrum funnits under en lång sammanhängande tid.
- Bland gravvårdarna i Ås kyrka och på kyrkogården finns vårdar från medeltid och fram till idag.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Lantmäteriet

Boströms, R, artikel i Ås- socknen vid Ölands sydspets, Ås Hembygdsförening, Nacka 1975

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Larsson, Lars-Olof, Växjö stift under 800 år, Karlskrona 1972

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Åberg, Göran, Sankt Sigfrids stift i historia och nutid, Växjö 1996

Svenska kyrkans hemsida: www.svenskakyrkan.se

Muntliga uppgifter kyrkogårdsarbetare Simon Johnsen